Руслан Забілий

ІСТОРІЯ НА ЗАМОВЛЕННЯ? (ІВАНЕНКО В., ЯКУНІН В. ОУН І УПА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ. — ДНІПРОПЕТРОВСЬК: АРТ-ПРЕС, 2006. — 423 С.)

Якось до наших рук потрапила вельми цікава книжка в суперебкладинці із закладкою, пришитою до корінця, під назвою «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології». Написали її два професори Дніпропетровського національного університету: проректор із науково-педагогічної роботи Валентин Іваненко та завідувач кафедри української історії й етнополітики Віктор Якунін.

Але привабливе оформлення книжки, яку автори назвали монографією, приховує, на жаль, не такий привабливий зміст. Пояснимо чому. Перше враження від прочитаного — начебто монографію написано в часи застою, років 25 тому. Насамперед неприємно вражає читача наявність заідеологізованих кліше в «кращих» традиціях радянської доби. Наприклад, «у битві з розрухою українці спиралися на братерську підтримку народів СРСР» (с. 16), «українці спиралися на братню підтримку народів» (с. 16), «широкі верстви українських трудящих» (с. 23), «допомога братніх народів, особливо російського» (с. 49), «період нищення оунівцями братів-українців» (с. 95), «оунівці з радістю зустріли вістку про напад

фашистської Німеччини на СРСР» (с. 145) і т. д. Це тільки деякі з ужитих тут «історичних термінів».

А чого вартий такий пасаж шановних професорів: «[...] наш моральний і громадський обов'язок — зробити максимум можливого, щоби священна пам'ять загиблих від рук німецько-фашистських найманців не була розтоптана "брудним чоботом" бандерівців та їх сучасних адвокатів, які б посади вони не обіймали» (с. 147)! В цьому реченні «науковці» щиро висловили свою громадську і моральну позицію. А де ж позиція науковця, який прагне пізнати істину, дати об'єктивну оцінку минулому, донести її до свідомості громадян. Це значно важче, ніж мати просто «моральний і громадський обов'язок», бо треба переступити через свої симпатії чи антипатії до минулого і відсторонено, з позиції спостерігача відобразити реальні події — настільки добре, наскільки вистачить таланту й хисту.

Що ж спонукало авторів узятися за перо? Це Указ Президента від 14 жовтня 2006 р. «Про всебічне вивчення і об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху і сприяння процесу національного примирення». Сюди ще, мабуть, додалась особиста образа «моральних почуттів» науковців та їхніх прихильників, бо Указ Президента та інші заходи вони називають провокацією. За їхніми словами: «[...]не оунівці винесли на своїх плечах основний тягар історичних битв за визволення Києва і за Дніпро у 1943 р., а воїни Червоної армії, серед яких була значна частина українців. Їм допомагали радянські партизани, а от саме з ними й вели бойові дії вояки ОУН–УПА, фактично захищаючи комунікації німецьких військ» (с. 4). У цих словах за банальним популізмом не бачимо жодного раціонального зерна, як, зрештою, і в усій монографії. Шановні колеги, а як же бути з об'єктивністю? Чи не написана книга на замовлення національно-демократичних «угруповань», до яких зараховуєте комуністів і прогресивних соціалістів?

Отже, з мотивами написання монографії ніби все зрозуміло. На цьому можна було б зупинитись, проте перейдімо до її структури. Складається вона з чотирьох розділів, які становлять менше половини її обсягу, та додатків у вигляді раніше публікованих документів і матеріалів. Деякі документи мають заголовки, які свідчать про позицію їхніх упорядників: «Вітання голови української греко-католицької церкви митрополита А. Шептицького німецько-фашистським окупантам та їх буржуазно-націоналістичним пособникам»

(документ № 3), «З листа керівника української буржуазно-націоналістичної ради Волині Скрипника рейхскомісару України про бажання націоналістів брати участь в управлінні окупованою територією і тісно співробітничати з фашистськими загарбниками у війні проти СРСР» (документ № 20), «З послання главарів уніатської церкви і українських буржуазних націоналістів Гітлеру про форми співробітництва з німецько-фашистськими загарбниками» (документ № 27) та ін.

Власне, щодо розділів монографії, то перший з них взагалі не відповідає, на нашу думку, темі. Він називається «Україна воєнної доби у дзеркалі сучасної концептуальної трансформації» і присвячений розмірковуванням над термінами «Велика Вітчизняна війна» та «німецько-радянська війна», полеміці навколо них з канадським істориком Романом Сербиним, аналізові багатотомного видання «Політична історія України». Гадаємо, ці терміни до проблеми ОУН–УПА безпосереднього стосунку не мають. Їх треба розглядати в контексті всієї історії України періоду війни. У вживанні терміна «німецько-радянська війна» В. Іваненко та В. Якунін вбачають «неконструктивну спробу всупереч історичним фактам відмежувати історію України від історії Росії» (с. 26). У такому разі нам не зрозуміло, яким чином, наприклад, бойові дії на Карельському фронті чи під час оборони Заполяр'я пов'язані з подіями в Україні в ході війни. Не бачимо тут ніякої логіки, хіба що «спільну історію двох братніх народів», у якій немає місця українській визвольній боротьбі. Адже ж автори твердять, що жодної окупації, і то чомусь тільки західноукраїнських земель, у 1943—1944 рр. не було. А було звільнення. Бо якщо, мовляв, іде мова про окупацію України, то в кого її Червона армія загарбала, кому вона раніше належала? (с. 29). Визнаємо, що в 1943—1944 рр. дійсно ніякого загарбання не сталося. Це сталося на два десятки років раніше, коли радянська Росія внаслідок прямої агресії проти визнаної західними державами Української Народної Республіки встановила свій окупаційний режим. А в 1943—1944 рр. відбулася тільки заміна німецької окупаційної системи на попередню радянську. Те, що в Червоній армії у «звільненні» брали участь українці, не є аргументом, здатним розв'язати проблему, бо Червона армія була інструментом окупаційної системи. Радянська ідеологія так змінила свідомість українців, що частина з них ототожнювала себе не з Батьківщиною, а з окупаційною системою і щиро

вірила в те, що робила. Російський історик В'ячеслав Боярський зазначає, що встановлення окупаційного режиму і його функціювання можливі тоді, коли він має підтримку 10% населення, причому з часом цей відсоток буде зростати[1]. Досягти такої підтримки можна достатньо широким спектром засобів — від збройної сили до спокусливих обіцянок. Як пояснити те, що Радянський Союз — «визволитель» — створив у державах Центрально-Східної Європи маріонеткові комуністичні уряди? Хіба це не окупаційна політика? Ніхто нікому і ніколи ціною власного життя без особистої вигоди не приніс свободи. Це прописна істина.

Нерозуміння, або й небажання зрозуміти сказане вище призвело до того, що В. Іваненко та В. Якунін до сьогодні сприймають історію України свідомістю «радянської людини». Через це вони, очевидно, не здатні збагнути сутність визвольної боротьби в цілому та діяльності ОУН–УПА зокрема. Ці науковці минуле сприймають через призму нинішніх політичних інсинуацій навколо ОУН–УПА. Вони неодноразово наголошують, що влада спеціально замовляє історикам роботи позитивного характеру про визвольну боротьбу. І тому третій розділ монографії називається: «Огляд спеціальних досліджень про ОУН та УПА». «Спеціальним дослідженням» В. Іваненко та В. Якунін називають колективну монографію групи істориків, що працювала при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси». У монографії аналіз історіографії праць, присвячених ОУН–УПА, як такий відсутній. Він зводиться до рецензії на два розділи А. Кентія та І. Патриляка зі згаданої колективної монографії, хоча там також поміщені розділи таких істориків, як І. Іллюшин, Г. Касьянов. Окрім цього, якщо йдеться про історіографію ОУН–УПА, слід було би хоч побіжно згадати праці А. Русначенка, В. Сергійчука, Ю. Шаповала, Г. Стародубець та ін. Не можемо збагнути, чому автори монографії спочатку оцінюють власне науковців, а тоді вже їхні історичні праці. М. Коваля вони називають то «неперевершеним знавцем Вітчизняної війни» (с. 56), то «маститим фахівцем» (с. 57), хоча М. Коваль припустився грубої помилки, на яку не має права висококваліфікований науковець. Він ствердив, що 1946 р. за кордон перейшло 50 тис. повстанців, тим

---

[1] *Боярский В. И. Партизанство вчера, сегодня, завтра. – Москва, 2003. – С. 12.*

часом як на піку розвитку УПА на зламі 1944/1945 рр. такою була її загальна чисельність. То якщо цих 50 тис. повстанців відійшли за кордон, хто ж тоді вів боротьбу в Україні до середини 1950-х рр.? І взагалі, як можна було перейти кілька кордонів такій масі озброєних людей непоміченими, без великих бойових зіткнень, про які збереглися б якщо не документи, то згадки в західній пресі. Науковці давно встановили, що в американську зону окупації перейшло до і після акції «Вісла» не більше кількох сотень повстанців, переважно із Закерзоння. Не ставимо собі за мету підірвати цим зауваженням науковий авторитет відомого дослідника, адже кожна людина так чи інакше помиляється. Зазначмо тільки, що В. Іваненко та В. Якунін як автори монографії повинні були б уникати таких пафосних титуляцій. Мають вони двояке ставлення до Анатолія Кентія. Називають його «висококваліфікованим і досвідченим фахівцем», бо надрукував він 1991 р. в кількох номерах газети «Радянська Україна» статтю «Катам не бути героями. "Двофротнова боротьба" ОУН-УПА: легенди і дійсність», у якій поділяв сучасні погляди дніпропетровських істориків, роблячи «цілком аргументовані, правдиві висновки». Пізніше він став, як зауважують В. Іваненко і В. Якунін, виразно заангажованим і тепер пише на замовлення влади — протилежне до того, що писав 15 років тому.

Щодо Івана Патриляка, то його автори скромно називають «дослідником», без титуляцій, адже він намагається «будь-що обілити оунівців» (с. 89). Автори погоджуються з багатьма тезами І. Патриляка, але висувають проти нього, на нашу думку, досить таки серйозне звинувачення: «Цікава метаморфоза відбувається в манері авторського підходу до оцінки описуваних подій: коли взагалі йдеться про налаштованість і готовність певної частини українських націоналістів до антиурядових, протиправних (читай: злочинних) дій під впливом оунівської пропаганди, тим паче підкріплених документально свідченнями очевидців, — це через силу визнається. А от тільки-но мова заходить про конкретні факти злочинів, то тут наш дослідник заперечує причетність до них і ОУН, і "Нахтігалю", все звалюючи на нацистів» (с. 103).

Отже, сучасні історики В. Іваненка та В. Якуніна мало влаштовують, або не влаштовують зовсім. В союзники собі для доведення злочинності ОУН-УПА, що є для них головним завданням, автори беруть В. Замлинського, «знаного українського історика», який

написав 1969 р. «незаслужено призабуту монографію “Шлях чорної зради”», якогось В. Довганя з його газетною статейкою початку 1990-х рр. «Кем был Бандера? Штрихи к политическому портрету», Віктора Поліщука з його низькопробною писаниною «Гірка правда: Злочинність ОУН-УПА» та деяких інших.

В останньому розділі монографії ведеться полеміка навколо тез документа, виготовленого для Уряду, різних гілок влади і широкої громадськості під назвою «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА». «Фаховий висновок...», на нашу думку, не є документом «останньої інстанції» і не розставляє всіх крапок над «і». Навпаки, він акцентує увагу на питаннях, які ще потребують ґрунтовного дослідження і далеко не вичерпали своєї актуальності та наукової цінності. У кожнім разі, в розв'язанні складного вузла проблем із визначенням природи визвольного руху останнє слово залишається не за Урядовими комісіями, а за істориками. Проте автори розглядають 14 рубрик документа не з позицій історичної об'єктивності, а з позицій політичних сентиментів до радянського минулого.

Звернімо увагу на те, що автори не зовсім володіють фактологічним матеріалом загального характеру. Не зосереджуватимемо уваги на всіх нюансах, а торкнемося головного, тобто того, про що переважно йдеться в монографії. А йдеться, наприклад, про «дивізію СС “Галичина”» і власне у такому формулюванні. Очевидно В. Іваненко і В. Якунін, як і чимало інших дослідників, не знають того, що дивізія «Галичина» ніколи есесівською не була і не могла бути такою в принципі. Пояснимо чому. Війська СС почали формуватися в квітні 1923 р. як охоронні загони (Schutzstaffeln) націонал-соціалістичної партії. В СС відбирали найкращий елемент з точки зору «расової чистоти». В 1925 р. СС стали особистою охороною Гітлера, елітою, окремою армією, яка весь час була суперником Вермахту[2]. За «расовою чистотою» рядів СС слідкував особисто Генріх Гіммлер та спеціальні відомства. Правда, 1942 р., через проблеми на фронті, до СС призивали німців-фольксдойче з окупованих країн. Що ж до ненордичних народів (українців, росіян, білорусів, албанців, французів, голландців та ін.), то з їхніх представників-добровольців

[2] *Залесский К. СС. Охранные отряды НСДАП. – Москва, 2004. – С. 498.*

формували не **війська** СС, а **дивізії військ** СС, які ніколи не могли бути елітарними через національне походження вояків. Тому для істориків є неприпустимою помилкою ототожнювати дивізії військ СС із власне військами СС. Визначення **дивізії військ** СС означає, що вони підпорядковувалися головному відомству армійських СС (не поліційних і охоронних), фінансувалися з цього ж відомства, проходили підготовку на рівні вищому, ніж Вермахт, краще забезпечувалися. В таких дивізіях на вищих офіцерських постах стояли саме кадрові есесівці-німці, які мали здійснювати контроль над підлеглими, щоб ті не збунтувалися. Щодо «Галичини», то вона називалася «14 гренадерська дивізія військ СС» (14. Waffen-Grenadier-Division der SS).

Те, що вітчизняні історики не знають «тонкощів» організації та історії військових частин німецької армії, породжує бездумні спекуляції навколо складного питання з дивізією, які перетягуються в політичну площину, нагнітають пристрасті в суспільстві. Хоча без особливих зусиль можна заглянути в літературу авторитетних зарубіжних дослідників (К. Бішоп, Ж. Бернаж та ін.) і з'ясувати ці «нюанси», вітчизняні історики й далі послуговуються традиційною термінологією, створеною в радянські часи, що грубо і однозначно ототожнювала дивізію «Галичина» зі злочинною системою СС. Думаємо, треба оцінювати злочинність дивізії через дослідження день за днем її бойового шляху, а не через ототожнення назв, а відтак беззастережне визнання її злочинності de jure.

Також не обізнані автори зі специфікою батальйону «Нахтіґаль», якому будь-що стараються приписати злочин розстрілу польської інтелігенції у Львові на початку війни. Річ у тому, що він формувався не як **каральний підрозділ,** а як підпорядкований Абверу **розвідувально-диверсійний.** Карально-репресивна діяльність належала до компетенції СД (Sicherheitsdienst) — служби безпеки. Ніхто, окрім СД, не мав права займатися цим «видом діяльності».

Батальйон «Нахтіґаль» входив до складу полку «Бранденбурґ». У складі цього полку були й інші підрозділи — укомплектовані бельгійцями, французами, голландцями. А 1942 р. з'явилися роти, сформовані з індійців, персів і арабів. Підрозділи полку комплектувалися з представників національностей імовірного противника, на території якого передбачалося вести бойові дії. Всі підрозділи призначалися для ведення диверсій у тилу ворога напередодні

наступу регулярних військ, захоплення стратегічних пунктів. У ході навчання солдати засвоювали техніку розмінування важливих об'єктів, утримання їх до підходу основних сил, ведення розвідки перед початком операцій. Колишній офіцер-спецназівець Анатолій Тарас під псевдонімом Дон Міллер пише про те, що до полку добирали кандидатів, схильних до ризику, фізично сильних. Їх навчали користуватися різними видами стрілецької зброї, орієнтуватися на місцевості, робити тривалі марш-кидки, маскуватися тощо[3]. А. Тарасу як фахівцеві є підстави довіряти у визначенні завдань і ролі «Нахтіґалю». Тим паче не будемо вважати педантичних німців настільки нерозумними, щоб у розпал боїв підрозділові спеціального призначення давати завдання або просто дозволити виконувати невластиву «роботу» карального характеру.

Про причетність батальйону «Нахтіґаль» до злочину у Львові нема ніяких документів, не піднімалося це питання в ході Нюрнберзького процесу. Справу «розкрутили» радянські «компетентні органи», як доводить професор Володимир Косик, уже після війни. Автори про це, очевидно, добре знають, але їм дуже хочеться, щоб було навпаки.

Щодо історії ОУН та УПА автори обстоюють тези радянської історіографії, які давно вже спростовані у численних публікаціях та окремих монографіях українських істориків. Більше того, вони спростовуються солідною опублікованою документальною базою в збірниках В. Сергійчука, новій серії «Літопису УПА» за редакцією О. Вовка та ін. Наприклад, у дослідженні В. Іваненка та В. Якуніна сказано: «Чи висловлювала ОУН хоч якийсь протест німецьким окупантам, а тим більше — чи вела збройну боротьбу на захист населення? Документів щодо цієї проблеми не виявлено, бо нічого було документувати» (с. 132). Проте чимало повстанських документів, опублікованих у другому томі «Літопису УПА» (нова серія) говорять про боротьбу з німецькими окупантами в 1943—1944 рр., окрім цього, підтверджують її радянські компартійні документи, що вийшли в цій серії та в збірниках документів В. Сергійчука. Автори зігнорували, очевидно, ці видання, бо в бібліографію до відповідного розділу свого дослідження їх не включили.

---

[3] *Миллер Д. Командос: формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений. – Минск, 1997. – С. 36.*

Дослідники, аналізуючи втрати радянської сторони в боротьбі з підпіллям — 30676 загиблих, — говорять про те, що з вини повстанців загинуло близько 75% від загальних втрат мирного населення (с. 139). Очевидно, що до «мирного населення», яке загинуло в 1944—1953 рр. вони зарахували представників органів радянської влади на місцях (секретарів партійних комітетів різних рівнів, голів сільських рад), голів колгоспів та активних колгоспників, бійців винищувальних батальйонів та ін. Зрозуміло, що ці категорії населення не могли загинути безневинно, оскільки були учасниками й інструментом у насаджуванні тоталітаризму та колгоспної системи на селі, а отже підпільники однозначно сприймали їх як ворогів. Боротьба точилася жорстока й кривава. І як у будь-якій боротьбі, були невинні жертви, бо війни чи збройного конфлікту без жертв серед населення, котре не бере участі безпосередньо в бойових діях, не буває.

Загибель 850 «дітей, людей похилого віку, домогосподарок», 15355 селян і т. д. (с. 139) не можна списувати на рахунок підпілля, адже відомо, що діяли під виглядом повстанців санкціоновані радянською владою легендовані групи чекістів, які займалися саме терором проти населення з метою скомпрометувати підпілля та відірвати його від мирних людей. Тож яка частка з наведеної кількості загиблих припадає на ці групи? Автори про це не говорять. Вважаємо, що кожний такий випадок історики мають розслідувати на основі аналізу архівних джерел та опитування свідків. Аж тоді можна буде зробити якийсь об'єктивний висновок про втрати мирного населення.

Загалом же, монографія В. Іваненка та В. Якуніна не знімає з порядку денного болючих і резонансних питань, нічого не спростовує. Навпаки, складається враження, що автори намагаються поглибити протистояння в суспільстві навколо визвольного руху. Вони не дають розгорнутого аналізу історіографії ОУН–УПА за останнє десятиліття. Їхня монографія має однозначно тенденційний, однобічний характер. Історію визвольного руху автори інтерпретують з позицій не історичної достовірності, а політичної доцільності. То де ж тут обстоювання критеріїв наукового пізнання і правди історії? І на завершення: у назву книги винесено, окрім історіографії, проблеми методології досліджень ОУН і УПА, але в жодному з розділів про це не йдеться. Незрозуміло, чому обминули це питання науковці, які вважають себе спеціалістами в теоретико-методологічній галузі історичної науки.